

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В МОВНІЙ ОСВІТІ

Природний потяг ученого до питань мови вилився у надзвичайно великій кількості мовознавчих праць. Практично не було такої галузі мовознавства, в якій би І. Огієнко не залишив свого сліду: проблеми кирилівської палеографії і церковнослов'янської мови, граматики, етимології і семасіології, лексикології і фразеології, стилістики та акцентології – усе це лише незначний перелік його лінгвістичних зацікавлень.

Напрямами досліджень спадщини вченого стали: науково-педагогічний (А. Алексюк, С. Болтівець, О. Гривнак, Л. Ляхоцька, В. Майборода, А. Марушкевич, Н. Ничкало, Г. Опанасюк, Т. Роняк); видавничий і редакторський (Т. Ківшар, Ф. Погребенник, М. Тимошик); літературознавчий (В. Мацько, О. Мишанич, Є. Сохацька). Однак, незважаючи на досить широкий спектр досліджень різноманітних аспектів спадщини Івана Огієнка, недостатньо вивчено, на наш погляд, ефективність упровадження духовних лінгводидактичних ідей ученого.

Вивчення праць ученого дозволяє нам виокремити основні напрями його лінгвістичних напрацювань: вивчення мови стародруків, лексикографія, лінгвістичні студії різних аспектів мовної системи, фольклорно-етнографічні дослідження, поетична діяльність, переклад богослужбних книг. Глибокий інтерес ученого до історичних аспектів становлення мови як системи та основних принципів її функціонування і розвитку в різні історичні епохи, питань взаємозв'язку та взаємовпливів різних мов, а також володіння ним різними мовами, з-поміж яких багато старих (латина, грецька, гебрійська, церковнослов'янська і т. ін.) дають можливість уважати Івана Огієнка дослідником давнього письма. Вчений вивчав проблеми походження слов'янської азбуки й письма. У низці мовознавчих творів (на матеріалі текстів XV-XVIII ст.) Іван Огієнко відтворює безперервність традицій церковнослов'янської мови в живій сучасній мові, підтверджує це фактами з фонетики, морфології, лексики, синтаксису. Іншим аспектом досліджень ученого були впливи живої української мови на пам'ятки сусідніх народів, доля давньоукраїнських написів (напр., «Дві грамоти воєводи Волоського Івана Мірчі», «Люблінські написи 1418 року»). Значної уваги заслуговують дослідження вченого щодо окремих пам'яток церковної літератури. Зокрема, послуговуючись методом усебічної цільності в дослідженні «Крехівського апостола», Іван Огієнко аналізує правопис і лексику, фонетичні і морфологічно-синтаксичні особливості цього твору як перекладної речі (з польського протестантського оригіналу).

Лексикографія Івана Огієнка багата і надзвичайно плідна. На початку своєї праці щодо укладання словників ученого більше цікавили ті, які мали прикладний, освітній характер. В період активної педагогічної діяльності ним були створені правописні і стилістичні словники, метою яких було унормування української мови. Перші словники вченого (1910-1914) нині можуть слугувати цінними історичними пам'ятками «в контексті славістичної термінології та слововживання» [12, с.112]. Це зокрема «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи», «Словарь общеупотребительных иностранных слов в русском языке», «Орфографический словарь». В умовах еміграції на етнічних українських землях Іван Огієнко встиг видати «Український правописний словник» та «Український стилістичний словник». Метою укладання означених словників, як і «Словника місцевих слів, у літературній мові не вживаних» [8], «Українського стилістичного словників» [10] було унормування української мови. Велика кількість місцевих говірок, що функціонували по всій території України, спричинювали мовний хаос. Означене надзвичайно гостро порушувало питання про потребу уодностайнення і літературної мови, і вимови, і правопису. У «Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних» І.Огієнко вніс місцеві слова й форми, слова іншомовного «головно російського і польського походження, що не закріпилися» в українській літературній мові, архаїзми («завмерлі слова») і певну кількість слів «взагалі трудних своїми формами для працівників слова і широкого громадянства». Означене видання пропонувало також певний теоретичний виклад матеріалу, що розкривало основні відмінності між літературною та західноукраїнською формами мови. Значну кількість менших за обсягом словників учений видавав у редактованих ним часописах «Рідна мова», «Наша культура», «Віра і культура».

Важливим доробком ученого є акцентологічні словники. Особливе місце в лексикографічній спадщині І. Огієнка посідає «Словник наголосів», що став квінтесенцією його сорокарічних студій, квінтесенцією, що реалізувалася згодом у монографії «Український літературний наголос» (1952). Результатом лексикографічних досліджень ученого в акцентології став висновок, що «український наголос XVI – XVII ст. був цілком самостійним щодо московського». Більше того, Іван Огієнко доходить висновку, що вже з X – XI ст. кожна з православних слов'янських церков мала богослужбні тексти з певними відмінами, націоналізуючи їх вимову, а насамперед наголос.

«Граматики-стилістичний словник Шевченкової мови» містить мовно-стилістичний аналіз шевченкового слова, що поєднаний з проблемою поетового правопису. Дослідження також подає матеріали зі стилістичної синоніміки, джерельні етнопсихологічні матеріали тощо.

Вершиною словникової творчості Івана Огієнка можна без перебільшення назвати чотиритомний «Етимологічно-семантичний словник української мови», що налічує не одну тисячу сторінок і за своєю структурою, широтою джерельних матеріалів, значенням для мовознавчої науки заслуговує бути поставленим в один ряд з академічними виданнями такого типу. Визначною рисою означеної роботи є пропонований ученим надзвичайно багатий ілюстративний матеріал, що дає можливість простежити розвиток того чи іншого слова «в живій тканині мови».

Ще однією гранню різнобічного таланту Івана Огієнка була робота щодо перекладу богослужбних книг та Святого Письма. Вчений убачав стан духовного життя народу в тих складних зв'язках і взаємодіях, які існують між компонентами триєдності «Мова - народ - церква». Обов'язок кожного громадянина, за І. Огієнком, - виконувати рідні приписи, рідні церковні звичаї, тобто «сповнювати те, що робив сам Христос. Він не тільки не погорджував своїми національними звичаями, традиціями юдейської спільноти, а й передовсім завжди зберігав вірність рідній арамейській мові, усій системі обрядової звичаєвості, ...показавши приклад для нас, як шанувати все своє рідне» [7, с.411]. Ще у студентські роки майбутній учений часто замислювався над тим, як перекласти Біблію українською мовою. Він досліджував Пересопницьке Євангеліє (1566р.), Житомирське (1571р.), Тятинське (1580р.), Негалевське (1581р.), Вербське (1560р.), що були написані давньою українською мовою і могли прислужитися в подальшій роботі над перекладом. У роки по закінченні II Світової війни Іван Огієнко особливо гостро відчув, що церква постала перед завданням «освіження» літературної мови. Лінгвіст і культуролог Іван Огієнко зазначав у той час, що богослужбна церковнослов'янська мова сильно застаріла, довгий час ґрунтовно не виправлялася, а тому відстала від мови живої. Маючи за плечима чималий досвід перекладу богослужбних книг (напр., «Літургії Св. Івана Золотоустого», «Свята Відправа Вечірня й Рання» і т. ін.), професор Огієнко береться за переклад Біблії, над яким особливо ревно працює на канадській землі. 12 липня 1969 року І.Огієнко одержав перший друкований примірник «Біблії», яка й сьогодні для всіх українців є безцінним джерелом духовності, національним скарбом. Так, В. Качкан зазначає, що «україномовна книга має передусім науковий характер. Автор перекладу дотримувався ритмічності мови, уникав буденності, а дбав, навпаки, про високу красу мови» [2, с.293]. Зазначимо принагідно, що переклад Святого Письма Івана Огієнка, на відміну від попередніх редакцій (П. Куліша, І. Пулюя), відзначається найперше точністю і суворою відповідністю тексту оригіналу. Сам перекладач так оцінював свою роботу: «Я зберіг гебрейський біблійний стиль» і переніс «на український ґрунт, завжди пильнуючи не затирати запашності біблійного стилю... Я часто співав свій перекладений текст, і завжди пильнував, щоб підносив мого духа і грів моє серце! Бо коли такий вплив біблійної мови на мене, то може таким буде він і на інших читачів-співаків, коли вони сприймають Біблію душею та серцем» [3]. Про високе перекладацьке мистецтво Івана Огієнка неодноразово зазначали сучасники і нащадки вченого. Ось лише деякі з оцінок, що були надані перекладу Івана Огієнка: «Наш перекладач не тільки правильно відтворив давньогебрейський і грецький текст Біблії, пильно перевіrivши кожне слово і кожне речення за оригіналом і за кращими модерними перекладами, але також подбав про чарівну своєрідну одягу для Божого слова» (канадський знавець Біблії, пастор К. Костів) [13, с.167]; «Ваш переклад класично гарний» (член ревізійної комісії перекладу Біблії, пастор Мартин Гофман) [13, с.167]; переклад Біблії українською мовою – «вершина наукової і перекладацької діяльності Огієнка, його унікальний внесок в українське біблієзнавство. ...Огієнко виявив у перекладі не тільки свій хист ученого-філолога, а й свій поетичний талант» (професор Дмитро Степовик) [11]. За науковість і досконалість перекладу богослужбних книг королева Англії Єлизавета II відзначила професора медаллю, а Генеральна Президія Британського Біблійного товариства 7 листопада 1955 року іменувала І. Огієнка Почесним членом цієї організації.

Іван Огієнко залишив по собі розмаїту й багату художню спадщину, що охоплює драматичні твори, поеми, легенди і релігійну лірику. Тематична сфера поетичної, поетико-драматичної творчості Івана Огієнка зумовлювалася глибокими зацікавленнями історіософією

народу, проблемами ментальності українців. Художні твори Івана Огієнка присвячені, зазвичай, тим чи іншим маловідомим в Україні сторінкам історії, боротьби за національний розвій, тим особистостям, які гідно йшли цим тернистим шляхом і вели за собою народ: «Вікові наші рани»; «Наш бій за державність», «Житейське море» та ін. Високої філософської думки сповнені драматичні поеми Івана Огієнка «Невинна кров», «Воскресіння України», «На чужині», «За Україну», «В обіймах страждання», «На Голготі», «Рідна мова». У них знаходимо глибокі авторські роздуми про сенс людського життя, призначення людини на землі, про справжні духовні та моральні цінності.

Художня спадщина Івана Огієнка охоплює значний пласт започаткованого ним в українській літературі жанру релігійної поезії. Завдання означеного жанру автор вбачав у творенні правдивого «релігійного світогляду», оскільки, «релігійна поезія покликана допомогти людині стати найближче до Бога, визнати його своїм рідним батьком, поєднатися з ним – обожитися» [5, с.325]. Особливу цінність сьогодні має історико-публіцистична книга-есеї «Українська культура», що обіймає, за твердженням В. Качкана, «найцінніші відомості з галузей історії, філософії, археології, мистецтва, культури, літератури, освіти українського народу з давніх віків» [2, с.285]. Величним є висновок, якого дійшов Іван Огієнко внаслідок докладного аналізу культурного розвитку українського народу: «культура наша давня, велика, оригінальна, самостійна, і серед слов'янських народів посідає почесне, одне з перших місць... народ з такою культурою повинен мати такі ж самі форми і свого державного життя» [9, с.74].

Найрізноманітніше коло мовознавчих проблем висвітлювалося Іваном Огієнком у часописі «Рідна мова», що видавався ним упродовж 1933 – 1939 років. Започатковане І. Огієнком видання мало на меті поширювати в західноукраїнських землях норми української літературної мови, засновані на середньонаддніпрянських говірках. Сам редактор і видавець Іван Огієнко так оцінив значення цього видання: «Рідна мова» – перша відкрито і голосно сконкретизувала рідномовні обов'язки народу..., проголосила головні засади нашої літературної мови: 1. Наша літературна мова мусить бути одна. 2. Вона мусить бути соборна для всіх племен українських, де б вони не проживали» [6, с.269]. Найголовнішою ідеєю, що втілював журнал, була думка про те, що соборна літературна мова є запорукою міцної національної свідомості й самостійної державності. Авторами журналу були талановиті українські вчені та літературні діячі, з-поміж яких: Б. Кобилянський, Я. Рудницький, Я. Гординський та ін. Визначаючи структуру часопису, І. Огієнко зазначав, що він обійматиме наукові і науково-популярні статті з різноманітних ділянок духовної і матеріальної культури: богослов'я, історії церкви, літератури, мистецтва, філософії, мовознавства тощо; «короткі спомини з нашого недавнього минулого»; критичні огляди наукових і літературних творів. Окрім цього часопис нотуватиме бібліографію наукових і літературних новин, міститиме ілюстрації та ін.

Мовознавчі праці подавалися за такими рубриками: «Сучасна літературна мова», «Життя слів», «Словник мови Кобзаря», «Мова нашої преси», «Канцелярська мова», «Новини мовознавства», «Мовний порадник для редакторів, видавців, працівників пера». Паралельно друкувалися термінологічні словники з різних професійних сфер (канцелярської, авіаційної, спортивної тощо). З-поміж постійних рубрик часопису особливо виділяв І.Огієнко «Граматику малої Лесі» – розділ для найменших, у якому в доступній і цікавій формі подавалися відомості про мову, її історичний розвиток, функціонування. Нерідко інформація пропонувалася у формі діалогу малої Лесі з дідом Огієм, що поступово переростав у цікаву, захоплюючу історію.

На сторінках часопису побачила світ величезна низка праць професора Огієнка. Відзначимо з-поміж них «Складню української мови», «Ономастику й топомастику в Мойсеєвій Книзі Буття», «Початкову граматику української літературної мови», два томи «Рідного слова», перший том «Українського літературного наголосу», окремі томи «Історії церковнослов'янської мови» і т. ін. Часопис «Рідна мова» проіснував сім років. Оцінюючи його роль, Іван Огієнко зауважував: «Рідна мова» дала нашому громадянству кілька сот цінних статей на найрізніші теми нашого мовознавства, а серед них багато керівних та провідних засадничого значення» [6, с.269]. М. Тимошик з-поміж головних результатів функціонування означеного видання

відзначає те, що на початку суто філологічне гасло «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис», що було висунуте як кредо видання, поступово ставало «одним із засобів утвердження й здійснення ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації» [12, с.134]. Під впливом публікацій журналу відбуваються позитивні зміни в мові інших україномовних друкованих органів, що поступово переходять на загальноукраїнський літературний правопис. Іншими досягненнями часопису були: зібраний авторами «Рідної мови» величезний фактичний матеріал для створення термінологічних словників, а також словників місцевих говорів; з маркою заснованої при часописі «Бібліотеки» Рідної мови вийшла низка підручників, самовчителів, довідників української мови. Окрім цього, завдяки систематичним публікаціям кращих зразків українського красного письменства читачі Галичини й діаспори мали можливість ознайомлюватись як із творами української класики, так і новинками поточного літературного процесу в Україні. «Рідна мова» була своєрідним науковим і культурним осередком, що впродовж свого існування підтримував тісні контакти з провідними науковими центрами Європи, обмінюючись виданнями й поширюючи інформацію про українське мовознавство й літературознавство в усьому світі.

Вважаємо за доцільне охарактеризувати стиль наукових досліджень Івана Огієнка. На відміну від інших авторів, учений пише не тільки для кола вузьких спеціалістів конкретної галузі знань, а для широкого загалу, який був малознайомий, або й зовсім незнайомий із суттю предмета авторських досліджень. Професор Огієнко засуджував тих науковців, які писали незрозумілим, «темним» стилем. Питання зв'язку науки й широкого загалу, для якого вона власне й розвивалася, хвилювали вченого так глибоко, що ним була створена спеціальна концепція викладу наукових знань (напр., праці Івана Огієнка «Наша літературна мова: як писати й говорити по-літературному», «Українська літературна мова»). У них науковець зазначав, що найкращим стилем письма є ясний та простий: писати потрібно так, щоб було зрозуміло всім; «популярний виклад корисніший від «наукового», «інтелігентського», «неясного». Як підсумок учений запевняв, що «кожен працівник пера мусить дбати, щоб у його писаннях панував головно народній спосіб думати, цебто простий і ясний» той же, хто пише неясно, «проповідує в пустині й мало допомагає розвиткові культури свого народу» [4, с.75]. Сам професор так визначав мету своєї роботи: «Головне моє завдання – подати більше ілюстративного матеріалу, щоб він сам проречисто говорив і свідчив за себе, щоб він сам навчав. Через це мої статті... короткі і приступні кожному. Пишу ці статті простою, усім зрозумілою мовою» [4, с.17].

Оцінюючи мовознавчий доробок ученого, необхідно відзначити, що викликає захоплення проникнення автора у глибину віків, виведення історичних закономірностей розвитку того чи іншого лінгвістичного явища. Заслуговує високої оцінки глибина та науковість висновків ученого, скрупульозність його лінгвістичних студій, багата ілюстративність викладу фактичним матеріалом. Інша ознака роботи Івана Огієнка в мовознавчій галузі – усвідомлення практичного значення лінгвістичних досліджень, відповідність наукових напрацювань ученого його творчому кредо: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис». Необхідно відзначити, що вся діяльність ученого спиралася на глибоку повагу до народу-творця і носія мови, служіння йому визначав метою свого життя, трактував мову народу як духовну сутність людини, інтерпретував зв'язок мови із духовністю суспільства.

Література:

1. Біла О.М. Реалізація «рідномовних обов'язків» Івана Огієнка в позакласній роботі з учнями 5-7 класів. – Дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / О.М. Біла. – Одеса, 2002. – 253 с.
2. Качкан В.А. Українське народознавство в іменах: У 2 ч. Ч. 1: Навч. посібник / В.А. Качкан. – К.: Либідь, 1994. – 336 с.
3. Митрополит Іларіон. Житейське море. Філософська трилогія / Твори: Т.1: Філософські містерії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1957. – С.7-199.

Розділ 1 Теоретико-методологічні проблеми підготовки фахівців у системі неперервної освіти

4. Митрополит Іларіон. Наша літературна мова: як писати і говорити по-літературному. Мовні нариси / Митрополит Іларіон. – Вінніпег: Наша культура, 1958. – 424 с.
5. Митрополит Іларіон. Твори: Т.2: Філософські містерії / Митрополит Іларіон. – Вінніпег, 1957. – 336 с.
6. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
7. Огієнко І. Мова – культура – церква... / Іван Огієнко // Рідна мова. – 1935. – Ч.9. – С.411-414.
8. Огієнко І. Рідне писання. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних. Ч. 2 / Іван Огієнко. – Жовква: друкарня ОО Василян, 1934. – 156 с.
9. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / Іван Огієнко. – К.: Довіра, 1992. – 141 с.
10. Огієнко І. Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української літературної мови / Іван Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.
11. Степовик Д. Іван Огієнко / Дмитро Степовик // Літературна Україна. – 1992. – 16 січ.
12. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державній, науковій, редакторській та видавничій діяльності / М.Тимошик. – К.: Заповіт, 1997. – 231 с.
13. Митрополит Іларіон. Ювілейна книга на пошану Митрополита Іларіона / Іларіон Митрополит. – Вінніпег, 1958. – 320 с.

У статті доведено, що досьгодні викликає захоплення проникнення автора у глибину віків, виведення історичних закономірностей розвитку того чи іншого лінгвістичного явища, що вся діяльність ученого спиралася на глибоку повагу до народу-творця і носія мови, визначав служіння йому метою свого життя, трактував мову народу як духовну сутність людини, інтерпретував зв'язок мови із духовністю суспільства.

Ключові слова: *духовне життя народу, біблієзнавство, історіософія, переклад Святого Письма, духовні і моральні цінності, релігійна поезія, національна свідомість, духовна і матеріальна культури.*

Содержание статьи доказывает, что даже сегодня вызывает восхищение проникновение автора в глубину веков, выведение исторических закономерностей развития того или другого лингвистического явления, что вся деятельность ученого опиралась на глубокое уважение к народу-творцу и носителю языка, определял служение ему целью своей жизни, трактовал язык народа как духовную сущность человека, интерпретировал связь языка с духовностью общества.

Ключевые слова: *духовная жизнь народа, библиезнавство, историософия, перевод Святого Письма, духовные и моральные ценности, религиозная поэзия, национальное сознание, духовная и материальная культуры.*

The table of contents of the article proves that even today enraptures penetration of author depthfirst, leading out of historical conformities to law of development of the that or other linguistic phenomenon ages, that all activity of scientist leaned against deep respect to the people-creator and to the transmitter of language, determined service to him by the purpose of the life, interpreted the language of people as spiritual essence of man, interpreted connection of language with spirituality of society.

Keywords: *spiritual life of people, biblieznavstvo, istoriosofiya, translation of the Sainted Letter, spiritual and moral values, religious poetry, national consciousness, spiritual and financial cultures.*